

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології**

Деркач Надія Михайлівна

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЯКОСТІ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З
ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УМОВА ЇХ АДАПТАЦІЇ**

спеціальність: 053 Психологія

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою
«Психологія»

Науковий керівник: *кандидат
психологічних наук, доцент Вахоцька
Ірина Олександрівна*

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	.....	3
РОЗДІЛ I. ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ		7
1.1.	Пізнання соціально-психологічних якостей особистості в історії розвитку психології	8
1.2.	Загальні засади соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю	25
РОЗДІЛ II. ВИВЧЕННЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ		46
2.1.	Організація, методи та опис емпіричного дослідження	48
2.2.	Методичний інструментарій для діагностики соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю	54
2.3.	Порівняльний аналіз показників емоційної сфери батьків здорових дітей та батьків дітей з інвалідністю та порівняльний аналіз показників емоційної сфери батьків дітей з особливими потребами дошкільного та шкільного віку	58
ВИСНОВКИ		75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		81
ДОДАТКИ		89

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день за статистичними даними чисельності людей з інвалідністю збільшується, в тому числі і дітей з особливими потребами. Лише 20% народжених дітей умовно вважаються здоровими, інші – страждають порушеннями фізичного чи психічного розвитку, або ж знаходяться в зоні ризику отримати інвалідність. До показників також входять набуті проблеми фізичного та психічного стану у постраждалої особи внаслідок отриманих травм чи хвороб.

За даними Міністерства соціальної політики України станом на **01 січня 2020 року**, в Україні **2,7 млн. осіб** мають інвалідність, у тому числі 222,3 тис. осіб з I групою інвалідності, 900,8 тис. осіб з II групою інвалідності, 1416,0 тис. осіб з III групою інвалідності та **163,9 тис. дітей** з інвалідністю. **Відповідно цього**, відбувається тенденція зростання кількості сімей, в яких виховуються діти з інвалідністю. Дані сім'ї становлять одну з найбільш вразливих груп населення.

Важливим питанням сьогодення являється адаптація сім'ї до нових обставин, що містять у собі виховання та навчання дитини з особливими потребами в поєднанні з особистою самореалізацією батьків.

Сім'ї, в яких виховуються діти з особливими потребами живуть під вантажем багаточисельних проблем, не кожен батько чи мати виявляються здатними прийняти хворобу дитини, адекватно реагувати на постійно виникаючі проблеми.

Саме тому необхідне адекватне науково-психологічне вирішення проблем, пов'язаних з розвитком соціально-психологічних якостей особистості як важливої засади людського існування, його адаптації до травмуючи ситуацій.

Проблемами дослідження психологічних якостей особистості займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники А. Адлер, Г. Айзенк, Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Петровський, Т. Титаренко та ін. Класифікаційні критерії й уявлення, а також основні аспекти з питань

психологічних якостей людей з особливими потребами досліджували Т. Комар, В. Скрипник, Д. Кизимович, А. Маллер.

Проте, дуже мало уваги звертається спеціалістами на соціально-психологічні якості батьків дітей з інвалідністю. Окремі аспекти досліджувались вченими О. Романчук, Л. Шипіциною, Е. Мастюковою, В. Вишневським, Л. Киреєвою, И. Мамайчук, М. Певзнером, А. Сагдулаєв.

Отже, більшість досліджень, попри їх несумнівну значущість та практичну цінність, простежують переживання батьками трагедії народження хворої дитини. Різні дослідники (Райт, Дуккан, Дрокар, Шухард) дійшли висновку про закономірну зміну їхніх емоційних станів на шляху до адаптації. Ці стани характерні для переживання будь-якого горя, адже народження дитини з функціональними обмеженнями є для батьків тим поштовхом, який запускає в організмі процеси «переживання горя».

Для нашого дослідження важливим є те, що одним із значних кризових чинників для всієї сім'ї є народження дитини з порушення розвитку чи набуття нею обмежених можливостей. Але подальшого вивчення потребує проблема концептуального розгляду родини, що виховує дитину з інвалідністю, як ресурсний конструкт соціальної адаптації та компенсаторного розвитку дитини та членів її сім'ї.

Тому, питання соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю набуло для нас важливого значення й окремого наукового статусу. Значущість цієї проблеми та розбіжність думок окремих авторів стосовно психологічних механізмів становлення психологічних якостей, соціальних умов, які впливають на моральне становлення особистості загалом зумовило вибір теми магістерського дослідження – **«Соціально-психологічні якості батьків дітей з інвалідністю, як умова їх адаптації»**.

Мета дослідження: на основі результатів вивчення особливостей соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю, у порівнянні з батьками здорових дітей, виявити умови соціально-психологічної та

соціально-педагогічної підтримки батьків, які виховують дитину з інвалідністю.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати методологічні й теоретичні основи дослідження розвитку соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю, у яких висвітлюється питання особливостей психоемоційної сфери та проблеми порушення емоційних станів.

2. З'ясувати психологічну суть соціально-психологічних якостей та особливостей психоемоційної сфери батьків дітей з інвалідністю.

3. Розкрити зміст механізмів та чинників порушення соціально-психологічних якостей батьків дітей дошкільного та шкільного віку з обмеженими можливостями.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічні якості батьків як суб'єктів виховання дітей з інвалідністю.

Предмет дослідження – особливості розвитку соціально-психологічних якостей та емоційних станів батьків дітей з інвалідністю.

Методи дослідження. Для досягнення мети й вирішення завдань використано такі теоретичні методи: теоретичний аналіз і узагальнення наукової та навчально-методичної інформації пов'язаної з питаннями соціально-психологічних якостей особистості; загальні емпіричні методи – психологічний експеримент, проєктивні методи, спостереження, короткотермінова терапія – тренінг, анкетування, бесіда. З метою емпіричного вивчення соціально-психологічних якостей батьків дітей з особливими потребами під час емоційних станів використано такі психодіагностичні методики: методика діагностики показників і форм агресії (А. Басса і А. Дарки); тест-опитувальник діагностики батьківського ставлення (А. Варги, В. Століна); методика на визначення рівня хронічної втоми (А.Б.Леонової); тренінгів «Щаслива мама – щаслива дитина».

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що обґрунтовано значення соціально-психологічних якостей особистості, зовнішніх соціально-

психологічних чинників і внутрішніх особистісних утворень особистості як умови соціально-психологічної адаптації батьків дітей з інвалідністю.

Практичне значення роботи полягає, передусім, у тому, що здійснений аналіз аргументований можливістю проведення порівняння показників соціально-психологічних якостей та емоційної сфери батьків здорових дітей та батьків дітей з особливими потребами. Це дає нам можливість, для підтвердження гіпотези про те, що будь якого характеру вади розвитку дитини впливають на емоційні стани батьків, а також виявлення відмінностей у емоційній сфері батьків здорових дітей та батьків дітей з особливими потребами. Обґрунтовано закономірні зміни емоційних станів на шляху до адаптації батьків дітей з особливими потребами та виділено більш поширені з них: шок, почуття провини, заперечення, гнів, сором, агресія, фрустрація, тривожність, депресію, фізична і психічна втома.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилось на базі Центру комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Пролісок». Загалом досліджувана група складалась із 40 осіб: 6 сімей (11 осіб) – батьків дітей дошкільного віку з особливими потребами; 10 сімей (19 осіб) – батьків дітей шкільного віку з особливими потребами; 4 сім'ї (10 осіб) – батьків здорових дітей.

Апробація – стаття в Психологічному журналі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини № 4 2020 року «Соціально-психологічні якості батьків дітей з інвалідністю, як умова їх адаптації».

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Сучасний етап розвитку психології характеризується пошуком нових шляхів соціально-психологічної адаптації дітей з особливими потребами та їхніх батьків. В останні десятиліття значна увага психологів була приділена тому, як впливає інвалідність дитини на життя та функціонуванні її сім'ї і навпаки, як характеристики сім'ї визначають розвиток дитини на її майбутнє. Загалом у психологічній науці проведена значна кількість теоретичних та експериментальних досліджень, що стосуються соціально-психологічних якостей батьків дітей з особливими потребами як умови їхньої адаптації та деякі важливі питання цієї проблеми й надалі залишаються поза увагою вчених.

Швидкий прогрес у всіх сферах життєдіяльності людства вплинув на розвиток психологічної науки, в результаті якого одержано нові дані щодо умов, закономірностей, чинників та механізмів розвитку особистості, самосвідомості як її психологічного центру та спонукальної сфери.

На підставі здійсненого нами теоретичного аналізу соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю, різних підходів до вивчення їх емоційної сфери з метою розв'язання проблеми з якими зіштовхується досліджувана група ми визначили ефективні способи та засоби корекції на зміни емоційних станів та переживань батьків та дійшли таких висновків:

1. Встановлено, що визначальними чинниками адаптації батьків після встановлення у дитини будь яких порушень психофізичного розвитку є: соціально-психологічні якості батьків; емоційна сфера батьків; характеристика сім'ї; емоційні стани та переживання.

Здебільшого, за хворою дитиною доглядає мати. Лікування та реабілітація дитини вимагає матеріальних затрат тому батьки опиняються у складній економічній ситуації. При цьому мати залишає своє звичне життя у минулому: роботу, друзів, можливість відпочивати та займатися улюбленими справами. Перебуваючи довгий час у стресовій ситуації у неї існує великий

ризик десоціалізуватися, а в деяких випадках – деградувати. Психічне і фізичне виснаження, яке переростає у хронічну втому призводить до не вміння врегулювати свою психоемоційну сферу та не знаходження самостійно виходу з кризових ситуацій.

Отримуючи психологічну підтримку з боку соціальних служб, медичних установ, закладів освіти батьки мають можливість віднайти віру у краще майбутнє.

На даний час Український Уряд впевнено крокує до впровадження **послуги раннього втручання**, з метою поліпшення якості життя дітей та їхніх сімей. **22 травня 2019 року** на засіданні Уряду прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя», яким затверджено план заходів з реалізації у 2019–2021 роках пілотного проекту «Створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя».

Узагальнено, що впровадження послуги раннього втручання, в тому числі робота міждисциплінарної команди з сім'єю, допоможе батькам у вирішенні таких проблем як: відсутності соціального мотиву спілкування у період виховання дитини з порушенням психофізичного розвитку; суспільної ізоляції батьків та ін.

2. Розроблено комплекс емпіричних досліджень для вивчення соціально-психологічних якостей та виявлення їхніх особливостей, пошуку причин виникнення порушення емоційних станів батьків дітей з обмеженими можливостями. Згідно отриманих даних порівняльного аналізу соціально-психологічних якостей батьків дітей з інвалідністю та батьків здорових дітей виявлено статистично значущі відмінності між показниками, що є підтвердженням думки про те, що порушення розвитку дитини впливає на емоційні стани батьків. У порівнянні з батьками здорових дітей, у батьків дітей з порушеннями розвитку більш виражено почуття провини,

роздратованість, тривожність, хронічна втома, підозрілість, фізична агресія, та депресія. Доведено, що у батьків дітей з інвалідністю дошкільного віку характерні вищі показники порушення емоційної сфери, почуття провини, непрямой агресії та негативізму, ніж у батьків дітей з інвалідністю шкільного віку. Це обумовлюється, як правило, проходженням відповідних адаптаційних етапів щодо встановленого діагнозу дітей. Психічне страждання батьків дітей з інвалідністю детермінується напруженістю механізмів психологічних захистів, внутрішньоособистісних конфліктів та опосередковується особистісними якостями батьків. В свою чергу, більшість батьків, які виховують дітей з порушеннями розвитку шкільного віку, зазначають, що виникнення почуття провини та тривожності у них пов'язані з питаннями майбутнього їхніх дітей.

3. Встановлено, що для батьків дітей з особливими потребами дошкільного віку порушення психоемоційної сфери пов'язано з підвищенням тривожності та депресією, негативізмом та зниженням настрою. Доведено, що зростання рівня тривожності у батьків дітей з особливими потребами дошкільного віку підвищує рівень їхньої роздратованості, підозрливості, почуття провини, фізичної агресії. Зі зростанням хронічної втоми знижується загальний настрій батьків. Виявлено, що основними чинниками порушення емоційного стану батьків дітей з особливими потребами є: почуття провини, яке переслідує батьків і породжує негативні та деструктивні емоційні стани; хронічна втома, яку відчувають і переживають батьки у період виховання особливої дитини.

4. Розроблено та апробовано комплексну програму короткотермінової терапії – тренінг «Щаслива мама щаслива дитина», з метою профілактики та корекції деструктивних емоційних станів у батьків дітей з інвалідністю. Програма включала три блоки та проводилась у груповій формі: 1) діагностичний; 2) психотерапевтичний; 3) психологоконсультативний.

5. Доведено ефективність експериментальної короткотермінової терапії психокорекції емоційних станів батьків дітей з інвалідністю. Результати

експерименту засвідчили, що після проведеної психотерапевтичної роботи у батьків покращився настрій, знизилася тривожність та депресія, значно покращилося прийняття дитини, знизилися значення хронічної втоми, фізичного та когнітивного дискомфорту, збільшився мотив соціального спілкування та взаємодії.

Отже, соціально-психологічні якості батьків дітей з інвалідністю є важливою умовою їхньої адаптації. Від того, наскільки батьки розкривають особисті ресурси задля власного емоційного та інтелектуального розвитку, напряду залежить успішність лікування, реабілітація та соціалізація для конкретної дитини з інвалідністю.

На сьогоднішній, день система надання допомоги батькам, які виховують особливу дитину, набуває розвитку. Найчастіше підтримка батьків здійснюється як складова процесу реабілітації дитини. Втім, гуманістичний принцип, покладений в основу соціально-педагогічного процесу, потребує привернення уваги до кожної особистості, що потрапила у складну життєву ситуацію. На наш погляд, соціально-педагогічна робота безпосередньо з батьками є необхідною складовою реабілітації родини в цілому. Специфіка соціально-педагогічної діяльності полягає в наданні допомоги батькам, шляхом навчання способам взаємодії з особливою дитиною, методам її виховання й навчання, допомоги в нормалізації сімейних стосунків, взаємовідносин із оточенням тощо.

Допомога дітям з інвалідністю та їхнім батькам повинна надаватися невідкладно і анонімно.

Проведене нами дослідження не вичерпує всієї проблематики. Зокрема, перспективним є дослідження впливу освітнього середовища на соціально-психологічні якості та соціалізацію батьків дітей з інвалідністю. Воно відкриває нові перспективи переосмислення та розробки інноваційних технологій, які б забезпечили розвиток освітнього процесу доступного для батьків дітей з інвалідністю, враховуючи їхні індивідуальні потреби, з метою їхньої самореалізації та соціалізації.